PRAGJYOTISH COLLEGE LIBRARY
No. 2945
Date 11.5.62
GAUHATI

প্ৰাগজ্যোতিষ কলেজ

আলোচনী

॥ তেজস্বিনাৱধীতমস্তু ॥

দ্বিতীয় বছৰ ১৯৫৮ চন দ্বিতীয় সংখ্যা

এখন অসমীয়া ভক্তিশাস্ত্ৰ : কীৰ্ত্তন

—অধ্যাপক শ্ৰীগদাধৰ দেৱশৰ্ম্মা

আন তিনিখনক লৈ মুঠ ভক্তিশাস্ত্ৰ হ'ল চাৰিখন :

(১) কীৰ্ত্তনঘোষা,
(২) নামঘোষা,
(৩) দশম আৰু
(৪) ভক্তিৰত্নাৱলী।

ভাৰতীয় বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্মৰ গীতা, ভাগৱত, নাৰদীয় ভক্তিসূত্ৰ, শাণ্ডিল্যসূত্ৰ, মুক্তাফল আদিৰ যি মূল্য অসমীয়া বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্মত শঙ্কৰদেৱৰ কীৰ্ত্তনঘোষা আৰু মাধবদেৱৰ নামঘোষাৰো সেই মূল্য। বাকী দুখন ভক্তি শাস্ত্ৰৰ 'দশম' শঙ্কৰদেৱৰ আৰু 'ভক্তিৰত্নাৱলী' মাধবদেৱৰ। এই গ্ৰন্থ চাৰিখনৰ মূল্য কেৱল ভক্তিশাস্ত্ৰ হিচাবেই নহয়, অপূৰ্ব্ব ভক্তিসাহিত্য হিচাবেও। উক্ত পুথি কেখনৰ সুৰদী ভাৱ-ভাষাৰ মাজত থকা সপ্ৰেমভক্তি উথলি উঠিছে কৃষ্ণ-যশ-ৰসত। ধৰ্ম্মৰ ভেটিত প্ৰতিষ্ঠিত হোৱা বাবেই অসমীয়া বৈষ্ণৱ সাহিত্য ৰজাঘৰৰ পৰা চহাঘৰলৈ ইমান সৰবৰহী। হাটৰুৱা, বাটৰুৱা, গুৱাল, গৰখীয়া, হাতীৰ মাউত, নাওঁৰ সাউদ সকলোৰে মুখত অন্ততঃ এফাঁকি আধাফাঁকি কীৰ্ত্তনৰ গীত। আনকি নামঘৰৰ পৰা মাৰলঘৰ, তাঁতশাল, ঢেকী-পিছালৈকে কীৰ্ত্তনৰ প্ৰভাৱ সুস্পষ্ট। এনেদৰেই শঙ্কৰ-মাধৱৰ ধৰ্ম্ম সাহিত্যৰ সোণৰ সৌধ 'নাম-দেৱ-গুৰু-ভকত' ধৰ্ম্মৰ এই চাৰিখুঁটিৰ ওপৰত বিজয়-বৈজয়ন্তীৰূপে কালজয়ী হৈ জিলিকি আছে।

আলিপুখুৰীৰ পৰা উঠি আহি শঙ্কৰে বৰদোৱাত কীৰ্ত্তন ঘৰ সাজে আৰু তাতে কলীয়া চতুৰ্ভুৰ্জ মূৰ্ত্তি পাই পূজা কৰাৰ মন কৰে ১৪৭০ খৃঃ—

'শঙ্কৰে কীৰ্ত্তনঘৰ সাজিবাক লৈলা,
ভিঠি বান্ধিবাক লাগি সমস্তে আসিলা।
আপুনি শঙ্কৰে পাছে কোৰক ধৰিলা
পৃথিবীত চতুৰ্ভুৰ্জ মূৰ্ত্তিক দেখিলা।
শিলৰ প্ৰতিমা গাৱ কালা অতিশয়
চিকমিক কৰি গাৱ অধিক শোভয়।
পূজিবো ঈশ্বৰ ঐত সিদ্ধি হৈব কাম
দেবী পূজা এৰি সবে লৈয়ো কৃষ্ণনাম।'—ৰামচৰণ

এই কীৰ্ত্তন ঘৰেই নামঘৰৰ প্ৰথম আৰ্হি, য'ত আহি 'গাৰো ভোট যবনে হৰিৰ নাম লয়' আৰু এনে কীৰ্ত্তনঘৰৰ নিকা মজিয়াতে কৃষ্ণ সেৱকৰ সঙ্গত -

'কিৰাত কছাৰী খাসি গাৰো মিৰি
যৱন কঙ্ক গোৱাল।
অসম মুলুক ৰজক তুৰুক
কুবাচ মেচ চণ্ডাল।
আনো যত নৰ কৃষ্ণ সেৱকৰ
সঙ্গত পৱিত্ৰ হয়।' — দশম।

কীৰ্ত্তন শঙ্কৰদেৱৰ আগবয়সতে আৰম্ভ কৰা তৃতীয় গ্ৰন্থ আৰু বৰদোৱাত তাৰ আৰম্ভণি। কীৰ্ত্তনৰ ভিতৰত ৩০ খন মনোমোহা কাব্য আছে। শঙ্কৰদেৱে ১৪৪৯—১৫৬৮ খৃষ্টাব্দলৈকে জীবনৰ নৰ-নাট সামৰণিলৈ, এই ১১৯ বছৰীয়া কাল ডোখৰত কোন কাব্য ক'ত লিখিছিল তাক সঠিককৈ কোৱা টান। ১৫৬৮ খৃষ্টাব্দৰ—

'ভাদ মাহৰ শুক্লা দ্বিতীয়া তিথি ভৈলা,
সেইদিনা গুৰু নৰ-নাটক এৰিলা'। -[ৰামচৰণ]

শঙ্কৰদেৱৰ নৰ-নাট সামৰণিৰ পিছত কীৰ্ত্তন ঘোষাৰ কাব্যবোৰ মাধৱদেৱৰ আদেশক্ৰমে ৰাম চৰণ ঠাকুৰে সংগ্ৰহ কৰে। এইখনেই শঙ্কৰ দেৱৰ কীৰ্ত্তনঘোষা—কাব্যকোষ গ্ৰন্থ। ৰামচৰণ ঠাকুৰে হাজো, বৰনগৰ, বৰপেটা কালজাৰ আদি এই উদ্দেশ্যে এবছৰমান ঘূৰি কীৰ্ত্তন সংগ্ৰহ কৰি আনি সজাই পৰাই কোচবেহাৰত মাধৱদেৱৰ হাতত দিলত—

'শিৰৰ ওপৰে পুথিখন ধৰি
আনন্দতে নাচিলন্ত।' দৈত্যাৰি

আৰু গ্ৰন্থখনি লাৰিচাৰি চাই ক'লে—
'নালাগে লাৰিবে ভালে আছে সবে
এহি বুলি হাসিলন্ত'—দৈত্যাৰি

ত্ৰিহুতৰ জগদীশ মিশ্ৰই শঙ্কৰদেৱক ভাগৱত পঢ়ি শুনালত, ১২ স্কন্ধ ভাগৱতৰ অমৃতময় ৰস পুনঃ পুনঃ পান কৰি 'কৰিলন্ত প্ৰথমতে কীৰ্ত্তন ছন্দ'। এইয়ে কীৰ্ত্তন ৰচনাৰ প্ৰেৰণা আৰু ইতিহাস।

গীতিযুগৰ গীত-মাতৰ সুৰে অনাবৈষ্ণৱ লৌকিক গীতৰ ৰাগ, সুৰ-সঞ্চাৰে আৰু করি মাধৱ কন্দলীৰ 'অপ্ৰমাদী' কাব্য প্ৰতি শঙ্কৰী যুগৰ ওপৰত নতুন আলোকপাত কৰি আনকি শঙ্কৰদেৱৰ ধৰ্ম্ম-জীৱনৰ 'দাইনহাত' মাধৱদেৱেও ওজা-পালীৰ আৰ্হিতে পদ গাইছি

'ৰাম ৰাম গুৰু ৰাম দাস ওজা ভুই।
মাধৱে কীৰ্ত্তন কৰে দাইনা পালী হুই॥'

বেদকল্পতৰুৰ ফল হ'ল ভাগৱত—শুকদেৱৰ মুখেৰে অমৃত ৰস যুক্ত হৈ নিজৰি পৰিল ৰীত; চিন্তাশীল ৰসিক সকলে সেই ৰস ঘনাই পান কৰ'ক। মাধৱদেৱৰ ভাষাত—

'সকল নিগমকল্পতৰু তাৰ ফল মহাভাগৱত
শুকমুখে আহি ভূমিত ভৈল বিদিত,
ৰসত চতুৰ যিটোজন কৃষ্ণৰ চৰণে দিয়া মন
পৰম সন্তোষে পীয়োক ফল অমৃত।'
—নামঘোষা

বেদান্তৰ অদ্বয় দেৱতাজনেই ভাগৱতৰ আৰু গীতাৰো দেৱতা; এই জনেই কীৰ্ত্তনৰো 'ব্ৰহ্মৰূপী সনাতন'। বেদান্ত দৰ্শনত শঙ্কৰাচাৰ্য্যই ক'লে 'ব্ৰহ্ম সত্যং জগৎ মিথ্যা'। মিথ্যা জগতৰ পৰিচয় দিলে— 'নলিনীদলগতজলমিব তৰলম্'। কিন্তু বিশ্বখনিকৰৰ এই প্ৰত্যক্ষগোচৰীভূত ৰূপে-ৰসে-সৌৰভে ভৰা ব্যৱহাৰিক বিনন্দীয়া সৃষ্টিক জানো বৈষ্ণৱ কৱিয়ে 'কচুপাতৰ পানী' বুলি কৈ উটুৱাই দিব পাৰিলে! সেই কাৰণেই শঙ্কৰাচাৰ্য্যৰ জ্ঞানগম্য ব্ৰহ্ম, ৰামানুজ, শ্ৰীধৰস্বামী আৰু ভিন্ ভিন্ বৈষ্ণৱ কৱিৰ কাৰণে ভক্তিগম্য ঈশ্বৰৰূপে ওচৰ চাপিল। এই মতত সূৰ্য্যও সত্য আৰু সূৰ্য্যকৰো সত্য। সূৰ্য্য যেনিবা স্ৰষ্টা আৰু সূৰ্য্যকিৰণ যেনিবা সৃষ্টি—জীৱ, জগত, নৈ, জান, জুৰি, পৰ্ব্বত-কন্দৰ, বসন্তকালৰ সৌৰভ-সৌন্দৰ্য্যেৰে উপচি পৰা কুসুম-কানন, শৰতৰ জোনালী নিশা, বৰষাৰ কজলা মেঘ, কুলী-কেতেকীৰ অমিয় বৰষা গীত, ভোমোৰাৰ গুণ গুণনি, গছ-লতাৰ ঘন সেউজ, দূৰ-গগণৰ পাতল নীলা ৰং, সাত ৰঙৰ ৰামধনু, পখিলাৰ ধুনীয়া কোমল পাখি, হীৰা, মণি, মুকুতাৰ জলমলনি, নাৰীৰ সৌন্দৰ্য্য, পুৰুষৰ অঙ্গ-সৌষ্ঠৱ ইত্যাদি। জ্ঞান-বুদ্ধি মস্তিষ্ক প্ৰসূত, ভক্তি—হৃদয় সঞ্জাত; ভক্তিভৰা হৃদয়ৰ নিবাস বিচাৰি বৈকুণ্ঠাধিপতি পৃথিবীলৈ অৱতৰণ কৰে। হৃদয়ৰ সৰল সেৱাকেই প্ৰকৃত সেৱা বুলি বিশিষ্টাদ্বৈতবাদী সকলে—বৈষ্ণৱ কৱি সকলে ভাৱে। সেই কাৰণেই ভক্তকৱিৰ কৱিতাত আবেগ-অনুভূতিয়ে (emotion) প্ৰকাশ পালে—

'মৰিতে চাহিনা আমি
সুন্দৰ ভুবনে,
মানবেৰ মাঝে আমি
বাচিবাৰে চাই।
এই সূৰ্য্যকৰে এই পুষ্পিত কাননে,
জীৱন্ত হৃদয় মাঝে যদি স্থান পাই।'

আমাৰ ভক্ত কৱিয়েও বেদান্তানুকূল সিদ্ধান্তকেই প্ৰায় সকলো সময়তে অনুসৰণ কৰিলেও শ্ৰীধৰ স্বামীৰ প্ৰভাৱো মাজে-মধ্যে স্পষ্ট হৈ উঠিছে। শ্ৰীধৰ স্বামী জ্ঞান-বিদ্যাৰে উৰ্ব্বৰা ভাৰত ভূমিত অপূৰ্ব্ব মনীষাৰ পৰিচয়। ভাগৱতৰ প্ৰসঙ্গত শ্ৰীধৰ স্বামী সম্বন্ধীয় উক্তিটো মন কৰিব লগীয়া 'শ্ৰীধৰঃ সকলং বেত্তি নৃসিংহস্য প্ৰসাদতঃ'। অসমীয়া ভক্ত কৱিয়েও ভক্তিৰ মহিমা গাওতে হিয়া বাৰে বাৰে উদ্বেলিত হৈ পৰিছে। আমাৰ বোধেৰে শঙ্কৰ-মাধৱে কোনো দাৰ্শনিক মতবাদ প্ৰচাৰ কৰিব খোজা নাছিল। অদ্বৈতবাদ, বিশিষ্টাদ্বৈতবাদ, সাংখ্য আদিৰ সুসমঞ্জস কৰি কৃষ্ণ মহিমাকে নিজৰ কৱি-প্ৰতিভাৰে ফুটাই তুলিছিল। সেই কাৰণেই কোনো ঠাইত বিশিষ্টাদ্বৈতবাদ আৰু কোনো ঠাইত অদ্বৈতবাদেও প্ৰকাশ পাইছেঃ

(১) 'তুমি সত্য ব্ৰহ্ম তোমাত প্ৰকাশে
জগত ইটো অসন্ত'—বেদস্তুতি—কীৰ্ত্তন।

(২) অসন্ত জগতখান তোমাত উদ্ভৱ ভৈলা
সন্তহেন প্ৰকাশৈ সদায়'—বেদস্তুতি—কীৰ্ত্তন।

(৩) 'তোমাৰ অদ্বৈতৰূপ পৰম আনন্দপদ
তাতে মোৰ মগ্ন হৌক চিত'–বেদস্তুতি–কীৰ্ত্তন।

(৪) 'যত দেখা যত শুনা যতেক মনত গুণা
সবে মায়াময় স্বপ্ন সম'— কীৰ্ত্তন।

কোনো কোনো ক্ষেত্ৰত জীৱ আৰু ব্ৰহ্মৰ যথাক্ৰমে অংশ আৰু অংশী ভাবো প্ৰকাশ পাইছে ঃ—

(১) তোমাৰেসে অংশ আমি যত জীৱ জাক'— কীৰ্ত্তন

(২) নিত্য নিৰঞ্জন নাৰায়ণ
আমিও অংশ তোমাৰ
সেৱাচোৰ পায়া মহামায়ে
মুহিলে মন আমাৰ— নাঃ ঘোঃ

এই মহামায়া ব্ৰহ্মৰ শক্তি বিশেষ ; জগত মায়াৰ কাৰ্য্য, মায়াৰে আচ্ছন্ন ঃ 'মধুমতী মায়া উন্মত্ত কৰিয়া আছে যত জীৱগণ' (নাঃ ঘোঃ)। পাৰমাৰ্থিক দৃষ্টিত ব্ৰহ্মত প্ৰকাশিত হোৱা মায়িক প্ৰপঞ্চই জগত। অদ্বৈতবাদী মতে জ্ঞানৰ বলত মায়া মুক্ত জীৱে মুক্তিৰ আনন্দ লাভ কৰে, বিশিষ্টাদ্বৈত-বাদীৰ মতে ভক্তিৰ বলত মায়ামুক্ত হৈ ব্ৰহ্মানন্দ লাভ কৰে— বৈষ্ণৱ দৰ্শন এনে সিদ্ধান্তৰ ফালেই ঢাল খোৱা। আনকি ভগৱন্ত পুৰুষো যেন নিজ মায়া পাশত নিজে বান্ধ নেখায়, সেই উদ্দেশ্যে ভক্তিমাৰ ওচৰতে থাকে ঃ 'মায়ায়ে বান্ধন্ত ভক্তি-মাৰে মোকলান্ত'—ভাগৱত। বৈষ্ণৱ দৰ্শনত সাংখ্য-দৰ্শনৰ প্ৰকৃতি পুৰুষক স্বীকাৰ কৰি লৈ দুয়োৰে স্ৰষ্টাৰূপে 'একদেৱ' মাধৱকেহে স্বীকাৰ কৰিছে— প্ৰকৃতি পুৰুষ দুইবো নিয়ন্তা মাধৱ' (নাঃ ঘোঃ)। এই একমাত্ৰ অদ্বয় দেৱতাই শ্বেতাশ্বতৰোপনিষদত এনেদৰে পৰিচয় লাভ কৰিছে ঃ

'একো দেৱঃ সৰ্ব্বভূতেষু গূঢ়ঃ,
সৰ্ব্বব্যাপী সৰ্ব্বভূতান্তৰাত্মা।
কৰ্ম্মাধ্যক্ষঃ সৰ্ব্বভূতাধিবাসঃ,
সাক্ষী চেতা কেৱলো নিৰ্গুণশ্চ॥' ৬।১১।

এনেদৰে 'নিজ ভকতৰ বশ্য' যি ভগৱান, সে অদ্বয় দেৱতাই ভকতৰো উপাস্য। গতিকে জী আৰু ভগবান উভয়ৰে পৰস্পৰ আত্মিক স যোগত ভক্তিৰ পুষ্টি আৰু পৰিপূৰ্ণতা সাধিত হ 'They (Vaishnava poets) sang of " lo that ever flows through numerous ob tacles between man and Man Divin the eternal relation which has the r tionship of mutual dependence for ful ment that needs perfect union of indi duals and universe'— Religion of M তেনে উপাসনাৰ বলতেই মায়ামুক্ত হলে আৰু ভগবানৰ, জীৱ আৰু ঈশ্বৰৰ মাজৰ ব্যৱ আঁতৰে। এনেদৰেই ঐহিক প্ৰেমে ঐশ্ব প্ৰেমত পৰিণতি লাভ কৰে। অসমৰ বৈ ধৰ্ম্মৰ 'এক দেৱ, এক সেৱ' শৰণৰ শিক্ষা গীতা দান ; গীতাতে শ্ৰীকৃষ্ণই মানব প্ৰতিভূ অৰ্জ্জু এযাৰি কথাৰে কৰ্ত্তব্য নিৰ্ণয় কৰি দিছে— জ কৰ্ম্ম আৰু ভক্তিৰে মোতেই শৰণ লোৱা—

'সৰ্ব্বধৰ্ম্মান্ পৰিত্যজ্য মামেকং শৰণং ব্ৰজ
১৮ অঃ গী

বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্মৰ মূলত সেইকাৰণেই কেৱল বে তত্ত্বই নহয় ; ভাগৱত পুৰাণ আৰু শ্ৰীমদ্ভগ গীতাৰ সাৰো নিহিত হৈ আছে। মাধৱ গীতাশাস্ত্ৰ সম্বন্ধীয় সাদৰ সৱল স্বীকৃতি মন ক লগীয়া ঃ 'একেখনি মাত্ৰ শাস্ত্ৰ নিষ্ঠ দৈবকী ন কৈলা যাক'। এইজন দৈবকীনন্দনেই উপা সমূহ দোহন কৰোতে মহন্তসকলে পাঁন কৰি 'দুগ্ধ ভৈলা মহাগীতামৃত'।

শঙ্কৰদেৱৰ কীৰ্ত্তন, দশম আৰু মাধৱদেৱৰ নামঘোষা আৰু ভক্তিৰত্নাৱলীক থাপনাত তুলি শাস্ত্ৰৰ মৰ্য্যদা কিয় দিয়া হ'ল? অসমৰ বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্মক এই চাৰি পুথিৰ তত্ত্ব, সংযম, নীয়ম-নীতিৰ পৰিখাৰে সুৰক্ষিত কৰা হৈছে। যি গ্ৰন্থত বেদানুকূল তত্ত্ব নিহিত থাকে আৰু তদনুকুল নীয়ম-নীতিৰে সুশৃঙ্খল আৰু পৰমকল্যাণ বাণীৰে মহীয়ান্ সেইবোৰেই আমাৰ শাস্ত্ৰ। এই চাৰি গ্ৰন্থত এই আদৰ্শ আছে। বৰগীতবোৰো ঈশ্বৰাভিমুখী ভক্তি-ৰসৰ এটি দ'সূঁতি। কিন্তু আটাইবোৰ বৰগীত উচ্ছল যৌবনা শ্ৰীৰাধাৰ অনঙ্গ-ৰস-কেলি বৰ্জ্জিত হোৱা নাই। অঙ্কীয়া নাটতো ৰাধা আছে, তেনে শাস্ত্ৰীয় অনুশাসনো নাই। সেই কাৰণেই এইবোৰে বৈষ্ণৱ গ্ৰন্থ হৈয়ো শাস্ত্ৰীয় মৰ্য্যদা নাপালে। শঙ্কৰ-মাধৱ অসমৰ ধৰ্ম্ম-সাহিত্যৰ দেৱ-দৌলৰ বৰপূজাৰী; কীৰ্ত্তনঘোষা নামঘোষা তেওঁলোকৰ সপ্ৰেম ভক্তিৰ সৰস মিনতি বচন।

বৈষ্ণৱ যুগৰ ক্লাছিকেল সাহিত্যৰ ওখ, উদাৰ ভাৱ আৰু প্ৰাঞ্জল ভাষাৰ ফালে লক্ষ্য কৰি মোল ৰুজা কৰিয়ে ভালেই লিখিছিল—

'জালিকটা যিকে'ডালি
আছে পুষ্পহাৰ,
সেয়েহে মাথোন ভাষা
কৰিছে পোহৰ।

প্ৰাচীন যুগৰ সংস্কৃত গ্ৰন্থৰাজি আছিল আশ্ৰম-বাসী, শিৰোমণি পণ্ডিত, দ'ল-দেৱালয় অথবা সংস্কৃত শাস্ত্ৰ বা সাহিত্যামোদী ৰজা-মহাৰজা সকলৰ কাৰণে। মধ্যযুগত সেই শাস্ত্ৰ আৰু সাহিত্যবোৰৰ ওখ ভাৱকে সহজবোধ্য আৰু জনপ্ৰিয় কৰিবৰ কাৰণে তদনুৰূপ ভাষাৰ মাজেদি ৰসময়ী ভক্তিৰ ভৰা সূঁতিৰূপে বোৱাই দি ভাৰত ভূমিক প্লাবিত কৰিলে। প্ৰাচীন যুগৰ সংস্কৃত ভাষাৰ সীমাবদ্ধতাৰ ফালে আঙুলিয়াই ভক্ত-কবি কবিৰে কৈছিল—

'সংস্কৃত কূপজল ভাষা বহতা নীৰ'।

পোন্ধৰ-ষোল শতিকাতে অসমীয়া ভাষা-সাহিত্যৰ দুৱাৰ মুকলি কৰি গ'ল শঙ্কৰ-মাধৱে—সকলো সঙ্কীৰ্ণতাৰ হেঙাৰ ভাঙি বহল কঠিয়াতলীত ভক্তিৰ কঠিয়াগুটি সিঁচিলে, বীজ অঙ্কুৰিত হৈ ফলে-ফুলে জাতিষ্কাৰ হ'ল—সেই বিৰিখৰে সুৱদী মহাফল এটি হ'ল কীৰ্ত্তনঘোষা। কীৰ্ত্তনৰ সৰস আখ্যানবোৰৰ সৌন্দৰ্য্যৰ আঁৰত ধৰ্ম্মৰ তত্ত্ব আৰু অনুশাসনো নিহিত হৈ আছে। সেই কাৰণেই কীৰ্ত্তনে ৰস পৰিবেশনৰ চলেৰে গণ-চিত্তক সহজতে কৃষ্ণ-প্ৰীতিৰ অভিমুখী কৰি তোলে। উপনিষদত কৈছে— 'আত্মসাক্ষাৎকাৰ কৰিবলৈ শ্ৰৱণ, মনন আৰু নিদিধ্যাসনৰ আৱশ্যক'। অসমীয়া বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্মৰ ভক্তিয়েও শ্ৰৱণ, কীৰ্ত্তন আদি নৱবিধক সামৰিছে ঃ

'শ্ৰৱণ কীৰ্ত্তন স্মৰণ বিষ্ণুৰ
অৰ্চ্চন পদ সেৱন।
দাস্য সখিত্ব বন্দন বিষ্ণুৰ
কৰিব দেহা অৰ্পণ ॥'

—প্ৰহ্লাদ চৰিত্ৰ-কীৰ্ত্তন

এই নৱবিধা ভক্তিৰ ভিতৰত দাস্য ভক্তিৰে ঐকান্তিক উপাসক হলেও শঙ্কৰ-মাধৱদেৱে কীৰ্ত্তনঘোষা, নামঘোষা তথা সমগ্ৰ বৈষ্ণৱ গ্ৰন্থতে শ্ৰৱণ, কীৰ্ত্তন আৰু স্মৰণকো আগ শাৰীত ঠাই দি আহিছে। একেষাৰতে তেওঁলোকৰ ভাষাৰে কবলৈ হলে—

'মুখে বোলা ৰাম হৃদয়ে ধৰা ৰূপ,
এতেকে মুকুতি পাইবা কহিলো স্বৰূপ।'

পুনঃ পুনঃ শ্ৰৱণ, মনন আৰু ধ্যানৰ বলত অদ্বয় অৰূপ দেৱতাৰ 'সচ্চিদানন্দঘনৰূপ' হৃদয় পটত জিলিকি উঠে; এনেদৰে অৰূপ দেৱতা সৰূপ হৈ ক্ৰমে গাঢ়তা আৰু স্পষ্টতা লাভ কৰে। বৈষ্ণৱ সাহিত্যৰ মনোৰম আলেখ্যবোৰৰ বাঙ্ময়-মূৰ্ত্তি ৰচনাৰ উপযোগিতাও এনে ৰসানন্দ সৃষ্টিত। এই ৰসানন্দৰ অধিদেৱতা শ্ৰীকৃষ্ণ - নটৰাজ, ৰসৰাজ – ৰসস্বৰূপ 'ৰসো বৈ সঃ, ৰসংহ্যেবায়ং লব্ধানন্দী ভবতি'।– ছাঃ উপনিষদ।

শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰে কেৱল ধৰ্ম্ম প্ৰচাৰকে কৰা নাছিল, ধৰ্ম্মৰ বাণী মৰ্ম্মে-মৰ্ম্মে উপলব্ধিও কৰিছিল; শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰ কলানন্দৰ সাধকো আছিল- এনে বৈশিষ্ট্য থকা কাৰণেই তেওঁৰ শক্তিমন্ত কাপৰ পৰা নিজৰি পৰিল সুললিত ভাষা, ওখ, উদাৰ, প্ৰশান্ত ভাৱ ৰাশি. বিবিধ ৰাগ, আৰু সুৰৰ লাৱণ্য, মাধুৰ্য্য, বিবিধ ছন্দৰ মধুৰ ঝঙ্কাৰ আৰু ভক্তিৰ দৃঢ়তাৰ ভগীৰথী গঙ্গা। কীৰ্ত্তনঘোষা তাৰেই নিদৰ্শন।

কীৰ্ত্তনঘোষাৰ অধিক অংশ ভাগৱতৰ পৰা গ্ৰহণ কৰা হৈছে। মাথোন ব্ৰহ্মপুৰাণৰ পৰা 'উৰেষা বৰ্ণন; পদ্মপুৰাণৰ পৰা নামাপৰাধ'; ভাগৱত, বিষ্ণু-ধৰ্ম্মোত্তৰ. বৃহন্নাৰদীয় আৰু পদ্ম-পুৰাণৰ পৰা 'পাষণ্ডমৰ্দ্দন' লোৱা হৈছে। 'ৰুক্মিনী-দেৱীৰ 'প্ৰেম কলহ' আৰু ভৃগু পৰীক্ষা' শীৰ্ষক আৰু দুটি আখ্যান পোৱা যায়, যি দুটাক কীৰ্ত্তনৰে ভিতৰুৱা বুলি বহুতে কব খোজে। ডঃ কাকতী দেৱৰ মতে শ্ৰীধৰ কন্দলীৰ মনোৰম ৰচনা আৰু কাৰোমতে ৰত্নাকৰ কন্দলীৰ 'ঘুনুচাকো' বৈষ্ণৱ গুৰুৱে আদৰেৰে কীৰ্ত্তনত দিছিল। 'ঘুনুচা'ত ইন্দ্ৰদ্যুম্ন ৰজাৰ জীয়ৰী চাক কৃষ্ণই বিয়া কৰোৱাৰ পিছত লক্ষ্মী ঘুনুচাৰ সতিনী অসূঞাত শ্ৰীকৃষ্ণই কি অ ভুগিবলগীয়াত পৰিছিল, তাৰে হৃদয় গ্ৰাহী একাধিক পত্নী কিয় গ্ৰহণীয় নহয় ইয়াৰ জ শিকোৱা হৈছে। 'পাতক শুকান বন, হৰি হুতাশন, ক্ষন্তেকতে দহি কৰৈ ছন্ন' আদি উ বৰ্ণনৰ পদবোৰ হৰিনামৰ মহিমা প্ৰচা 'সহস্ৰ নাম বৃত্তান্ত', 'উৰেষা বৰ্ণন' আৰু 'ঘুনু কীৰ্ত্তনত শ্ৰীকৃষ্ণৰ বৈকুণ্ঠ প্ৰয়াণৰ পিছত কাৰণে এই তিনিখন পৰিশিষ্টৰ দৰে বা খিল দৰে হৈ পৰিছে। কীৰ্ত্তনঘোষাৰ বাকীখিনি সম্পদ এনেদৰে সজোৱা আছে:

১। ভাৱগহীন ভাষাৰ মাজত চৰ্ব্বিশ অ জিলিকি উঠিছে। ২। 'ঘুষিয়ো হৰি হৃদিৰূপ ঘুষিয়ো হৰি। নাহি আন পুণ্য নামৰ ঘোষিয়ো হৰি' বুলি নামাপৰাধৰ ঘোষা তা ৩। পাষণ্ডমৰ্দ্দনত অভকত, অবৈষ্ণৱ স তীব্ৰ নিন্দাৱাদ, ৪। ধ্যানবৰ্ণনত বিচিত্ৰ বৈ নগৰৰ অপূৰ্ব্ব শোভা আৰু প্ৰাঞ্জল ব বৈকুণ্ঠাধিপতিৰ জীৱন্ত বিগ্ৰহ যেন জিলিকি উঠি

'নাভি সৰোৰুহ ৰুচিৰ কান্তি
হৃদয়ে প্ৰকাশে শ্ৰীবৎসপান্তি।
উৰুস্থলে লক্ষ্মী দিলন্ত দেখা
কষাটিত যেন সোণৰ ৰেখা।
পীতবস্ত্ৰে শোভে শ্যামল কায়
তড়িত জড়িত জলদ প্ৰায়।

'মুখে বোলা ৰাম হৃদয়ে ধৰা ৰূপ,
এতেকে মুকুতি পাইবা কহিলো স্বৰূপ।'

পুনঃ শ্ৰৱণ, মনন আৰু ধ্যানৰ বলত অদ্বয় দেৱতাৰ 'সচ্চিদানন্দঘনৰূপ' হৃদয় পটত ক উঠে; এনেদৰে অৰূপ দেৱতা সৰূপ মে গাঢ়তা আৰু স্পষ্টতা লাভ কৰে। সাহিত্যৰ মনোৰম আলেখ্যবোৰৰ বাঙ্ময়- নাৰ উপযোগিতাও এনে ৰসানন্দ সৃষ্টিত। দানন্দৰ অধিদেৱতা শ্ৰীকৃষ্ণ - নটৰাজ, -ৰসস্বৰূপ 'ৰসো বৈ সঃ, ৰসংহ্যেবায়ং ভবতি'।— ছাঃ উপনিষদ।

শঙ্কৰে কেৱল ধৰ্ম্ম প্ৰচাৰকে কৰা ৰ্ম্মৰ বাণী মৰ্ম্মে-মৰ্ম্মে উপলব্ধিও কৰিছিল; ৰ কলানন্দৰ সাধকো আছিল— এনে । কাৰণেই তেওঁৰ শক্তিমন্ত কাপৰ পৰা ল সুললিত ভাষা, ওখ, উদাৰ, প্ৰশান্ত বিবিধ ৰাগ, আৰু সুৰৰ লাৱণ্য, ৱধ ছন্দৰ মধুৰ ঝঙ্কাৰ আৰু ভক্তিৰ কীৰ্ত্তনঘোষা তাৰেই ীৰথী গঙ্গা।

যাৰ অধিক অংশ ভাগৱতৰ পৰা হৈছে। মাথোন ব্ৰহ্মপুৰাণৰ পৰা ; পদ্মপুৰাণৰ পৰা নামাপৰাধ'; -ধৰ্ম্মোত্তৰ, বৃহন্নাৰদীয় আৰু পদ্ম- াষণ্ডমৰ্দ্দন' লোৱা হৈছে। 'ৰুক্মিণী কলহ' আৰু ভৃগু পৰীক্ষা' শীৰ্ষক াখ্যান পোৱা যায়, যি দুটাক ৱা বুলি বহুতে কব খোজে। ৰ মতে শ্ৰীধৰ কন্দলীৰ মনোৰম

ৰচনা আৰু কাৰোমতে ৰত্নাকৰ কন্দলীৰ 'ঘুনুচাকো' বৈষ্ণৱ গুৰুৱে আদৰেৰে কীৰ্ত্তনত দিছিল। 'ঘুনুচা'ত ইন্দ্ৰদ্যুম্ন ৰজাৰ জীয়ৰী চাক কৃষ্ণই বিয়া কৰোৱাৰ পিছত লক্ষ্মী ঘুনুচাৰ সতিনী অসূয়াত শ্ৰীকৃষ্ণই কি ভুগিবলগীয়াত পৰিছিল, তাৰে হৃদয় গ্ৰাহী একাধিক পত্নী কিয় গ্ৰহণীয় নহয় ইয়াৰ জ শিকোৱা হৈছে। 'পাতক শুকান বন, হৰি হুতাশন, ক্ষন্তেকতে দহি কৰৈ ছন্ন' আদি উৰেষা বৰ্ণনৰ পদবোৰ হৰিনামৰ মহিমা প্ৰচাৰৰ 'সহস্ৰ নাম বৃত্তান্ত', 'উৰেষা বৰ্ণন' আৰু 'ঘুনু কীৰ্ত্তনত শ্ৰীকৃষ্ণৰ বৈকুণ্ঠ প্ৰয়াণৰ পিছত কাৰণে এই তিনিখন পৰিশিষ্টৰ দৰে বা খিল দৰে হৈ পৰিছে। কীৰ্ত্তনঘোষাৰ বাকীখিনি কা সম্পদ এনেদৰে সজোৱা আছে ঃ

১। ভাৱগহীন ভাষাৰ মাজত চব্বিশ অৱতা জিলিকি উঠিছে। ২। 'ঘুষিয়ো হৰি হৃদিৰূপ ধ নাহি আন পুণ্য নামৰ স ঘুষিয়ো হৰি। ঘোষিয়ো হৰি' বুলি নামাপৰাধৰ ঘোষা তানিৰ ৩। পাষণ্ডমৰ্দ্দনত অভকত, অবৈষ্ণৱ সকল তীব্ৰ নিন্দাৱাদ, ৪। ধ্যানবৰ্ণনত বিচিত্ৰ বৈকু নগৰৰ অপূৰ্ব্ব শোভা আৰু প্ৰাঞ্জল বৰ্ণনা বৈকুণ্ঠাধিপতিৰ জীৱন্ত বিগ্ৰহ যেন জিলিকি উঠিছে

'নাভি সৰোৰুহ ৰুচিৰ কান্তি
হৃদয়ে প্ৰকাশে শ্ৰীবৎসপান্তি।
উৰুস্থলে লক্ষ্মী দিলন্ত দেখা
কষাটিত যেন সোণৰ ৰেখা।
পীতবস্ত্ৰে শোভে শ্যামল কায়
তড়িত জড়িত জলদ প্ৰায়।

চেনেহ মৰমৰ 'উজাৰি লুকোৱা চিনে' ভোলা মহেশ্বৰক বাউল কৰিলে। উলঙ্গ অনঙ্গ ৰসৰ মায়া মোহ আঁতৰি যোৱাৰ পিছত যেতিয়া মহা-মহেশ্বৰক নিজৰ তুচ্ছতাই নিজক আৱৰিলে আৰু নিজক 'এগোটা ডিমাৰ একগুটি ৰুদ্ৰ' বুলি বুজিলে সেই সময়ৰ কৃষ্ণৰ ব্যঙ্গ উক্তিটো মন কৰিবলগীয়া ঃ

'শুনা মহা জ্ঞানশালী তোমাৰ আজ্ঞাক পালি
দেখাইলো দুস্তৰ স্ত্ৰী মায়া।'

সংসাৰী মানবৰ কাৰণে হৰমোহনৰ চিত্তাকৰ্ষক চিত্ৰৰ মাজত এই মহা বাণী লুকাই আছে— দুস্তৰ স্ত্ৰী মায়াই জগতৰ জীৱকে নহয় তোমাকো মুগ্ধ কৰিব পাৰে। ৯। 'হেনতো বৈষ্ণৱ নতু দেখি নতু শুনি' বুলি মুনি সকলে যাক বখানে সেই দৈত্যপতি বলিয়ে বামন অৱতাৰত বিষ্ণুৰ আজ্ঞা পালি সুতল পুৰীত গৈ কি ধৰণে বিষ্ণু-ভক্তি প্ৰচাৰিলে তাৰে প্ৰৱিত্ৰ আখ্যান। ১০। শিশু-লীলাত ৰাখোৱাল কৃষ্ণৰ শিশুৰূপ আৰু চিৰ-চেনেহী যশোদাৰ সেউজীৰূপ। 'আঠুকাঢ়ি ৰিঙ্গ পাৰি ফুৰা ব্ৰজ মাজে, সোণাৰ ঘাঘৰা চয় কঙ্কালত বাজে' যি অক'মানি শিশুটিৰ, সেই ফিৰিঙতিটোতে যে অখণ্ড খাণ্ডৱদাহী দাৱানল উমানে জ্বলি আছে তাৰ সন্তেদ পালে ব্ৰজবাসীয়ে সেইদিনা—শিশুমাৰি ফুৰা ৰাক্ষসী পুতনাক বধ কৰাত, প্ৰকাণ্ড গাড়ীখন লাঠিমাৰি ওভোতাই পেলোৱাত, চক্ৰবাত অসুৰক আকাশ পথত গলত টিপি ৱধ কৰাত, আৰু যেতিয়া মাটি খোৱা অপৰাধত কোৱাই গাৰ ছাল ফাৰিব খোজা মাতৃ যশোদাক নিজৰ গৰ্ভত লুকুৱাই ৰখা সমস্ত জগতখন দেখু-ৱালে, চুৰ্ত্তি হেৰোৱা ভীতি-বিহ্বলা মাকে 'নুহিকন্ত মোৰ পুত্ৰ মানুষ' বুলি কৰযোৰে পুতেকৰে স্তুতি কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। ত্ৰিজগত পতি[illegible]ই ৰিমোৰত পৰিল – কিজানি চিৰদিনলৈ মাতৃস্নেহ[illegible]জাই পৰা বঞ্চিত হয়। সেই কাৰণে 'কঁৰিলা বৈষ্ণৱতন্ত্ৰা মায়া বিস্তাৰ, গুচিল বিষ্ণুজ্ঞান যশোদাৰ' আ[illegible]কাণে তেতিয়া কৃষ্ণৰ বিশ্বৰূপ পাহৰি গৈ আকৌ ধূলি[illegible]াগে জাৰি ত্ৰিজগত পতিক পুত্ৰভাৱে কোলাত সা[illegible] ললে। তাৰ পিছত অৰ্জ্জুন ভঞ্জন, বকাসুৰ [illegible] অঘাসুৰ বধ, ব্যোমাসুৰ বধ, বনজুই নিবাৰ[illegible] সৰ্প আৰু বৰুণৰ হাতৰ পৰা নন্দ উদ্ধাৰ,[illegible] গোবৰ্দ্ধন ধাৰণ, ইন্দ্ৰৰ দৰ্পচূৰ্ণ, গোপীৰ বস্ত্ৰহৰণ[illegible] ব্ৰহ্মামোহন আদি অঘটন ঘটোৱা কৃষ্ণজীৱন[illegible] শিশুলীলা, সৰগ-মৰত মিলনৰ ৰঙীন দিগন্তৰ[illegible] দেখা দিছে। ১১। কালিয়দমনৰ কালীনা[illegible] জগতৰ পুঞ্জীভূত অকল্যাণ। মাধবদেৱৰ ভাষাৰে[illegible]

'ক্ষুদ্ৰ সুখে বহু আশা কৰি ভৱ কূপে জীৱ আছে প[illegible]
কাল সৰ্পে দংশি হৰাইল চেতন।
মোক্ষৰূপ তযু বাক্যমৃত কৃপায়ে সিঞ্চিয়া প্ৰতিনি[illegible]
দয়াময় কৃষ্ণ কৰিয়ো তাক উদ্ধাৰ।'

কালীৰ দংশনত মনুষ্য চেষ্টাক দেখুৱাই 'ৰিষ লা[illegible] তুমি থাকিলা ঘুমি' কিন্তু ভকতৰ দুখ সহি[illegible] নোৱাৰি সৰ্পবন্ধন মুক্ত হৈ কালীৰ মূৰত জগত[illegible] ভৰ দি 'নাচন্ত হৰি' আৰু তেনেদৰে কালীৰ[illegible] দমন কৰি 'দীন দুখ ভয় হাৰী' ৰূপে থিয় দিলে[illegible] ১২। ৰাসক্ৰীড়াত 'শৰত কালৰ ৰাত্ৰি অ[illegible] বিতোপন, ৰাস ক্ৰীড়া কৰিতে কৃষ্ণৰ ভৈলা মন'।[illegible] সেই কাৰণেই 'সুস্বৰ মধুৰ কৰি হৰি গাইলা[illegible] গীত' আৰু সেই গীত শুনি গোপ যোষিতা[illegible] দলে শৰত নিশাৰ সমুজ্জ্বল বৃন্দাবনৰ ৰূপত নিজ[illegible] ৰূপেৰে ৰহণ চৰালে। তাতে 'গোপীৰ মধ্যে[illegible] শোভৈ দামোদৰ, তাৰাৰ মধ্যে যেন শশধৰ'[illegible]

...ই ৰাসলীলা চাই কৃষ্ণৰ মুৰলী শুনিবলৈ যমুনা ...জাই ববলৈ ধৰিলে আৰু আকাশৰ চন্দ্ৰমায়ো ...তন্তাইলন্ত ৰথ'। ৰাসক্ৰীড়াক লৌকিক দৃষ্টি-...কাণেৰে চালে ঐহিক ভাবতেই উদ্বুদ্ধ যেন ...াগে। কিন্তু ভাগৱতত ইয়াৰ উদ্দেশ্য 'কাম-...য়াখ্যায়নায়' বুলি ক'লে আৰু দশমতো ক'লে ...কামজয় নামে ইটো কেশৱৰ কেলি'। ৰাস-...ীড়াৰ মাজেদি গোপিনীৰূপী জীৱাত্মাৰ শ্ৰীকৃষ্ণৰূপী ...ৰমাত্মাৰ প্ৰতি আকুল উদগ্ৰ ধাউতিহে প্ৰকাশ ...াইছে। মহামুনি সংসাৰ ৱিৰাগী শুকদেৱে ...মুৰ্ষু পৰম ধাৰ্ম্মিক ৰজা পৰীক্ষিতকো মৰনৰ ...াগখিনিতে ভাগৱতৰ ৰাস পঞ্চাধ্যায় শুনাই ...ৰমাত্মাৰ প্ৰতি প্ৰীতি জগাই তুলিছিল। এই ...ৰম তত্ত্ব ৰহস্যময় চমৎকাৰ আৰু ৰসাল। ...সলীলাত—

'নপাৰিলে গোপীগণে মোহিবে কৃষ্ণক,
ছায়ায়ে সহিতে যেন ওমলে বালক।'

...ৰ্ত্তন-দশমৰ ৰাসক্ৰীড়াৰ ভাগৱতেই মূল। সেই ...ৰণেই ভাগৱতৰ দৰে ৰাধাবিহীন হৈয়ো ...ৰ্ত্তন-দশমৰ ৰাসক্ৰীড়া সৰস আৰু সমুজ্জ্বল। ...দশ শতিকাৰ জয়দেৱে গীতগোবিন্দত 'ৰতি-...খসাৰে'...... 'ধীৰসমীৰে যমুনাতীৰে বসতি ...ন বনমালী' বুলি কৈ বনমালীৰ সৈতে সহজীয়া ...দৱী শ্ৰীৰাধাৰ অনঙ্গকেলিৰ যি জোৱাৰ তুলিলে ...ই জোৱাৰ কীৰ্ত্তন-দশমত নাই।

শঙ্কৰদেৱৰ অঙ্কীয়া নাটত ব্ৰহ্মবৈৱৰ্ত্ত পুৰাণ ...াৰু গীতগোবিন্দৰ প্ৰভাৱ পৰিলেও তাৰ উদ্দেশ্য ...তিসুখসাৰ'তে পৰ্য্যবসিত হোৱা নাই। গৌড়ীয় ...ষ্ণৱ ধৰ্ম্মত ব্ৰহ্মবৈৱৰ্ত্ত পুৰাণ আৰু গীতগোবিন্দৰ ...ভাৱ আদি-অন্তে সুস্পষ্ট। তাত ৰাধা-কৃষ্ণৰ যুগল উপাসনাৰ যি খৰতৰ ৰসস্ৰোতৰ সৃষ্টি হৈছে, সেই ৰসস্ৰোত কোনো ব্যক্তিবিশেষৰ কাৰণে বৰণীয় হলেও, তাক সামাজিক ধৰ্ম্ম-জীৱনৰ আদৰ্শ বুলি শঙ্কৰ-মাধৱদেৱে স্বীকাৰ কৰা নাই। ৰাসক্ৰীড়াৰ কাব্যিক সৌন্দৰ্য্যৰো এটা সুকীয়া মূল্য আছে। ১৩। কংসবধত ধনুৰ্যাগৰ কংসৰ প্ৰকাণ্ড দিব্য ধনুখন শ্ৰীকৃষ্ণই অৱহেলাৰে হাতত তুলিলৈ—

'অপ্ৰয়াসে টানিয়া ভাঙ্গিলা ধনুখণ্ড।
যেন মত্ত মাতঙ্গে ভাঙ্গিলে ইক্ষুদণ্ড॥'

ধনু ভঙাৰ পিছত কংসৰ কুৱলয় হাতী আৰু হাতীৰ মাউতক হাতীৰ দাতেৰে কোবাই মাৰিলে. চানুৰ, তোসল্ল, মল্ল আদিক বধ কৰি কংসক মাটিত পেলাই লৈ ওপৰত উঠি চেপি ধৰিল ত্ৰিজগত পতি বিশ্বম্ভৰ ভগৱান আৰু তেনেকৈয়ে 'জগতৰ ভৰত মৰিল কংসৰায়'। এইদৰে ভকত বৎসল ভগৱানে মৰ্ত্যত লীলা অৱতাৰ ধাৰণ কৰে 'পৰিত্ৰাণায় সাধূনাং বিনাশায় চ দুষ্কৃতাম্'। ১৪। গোপী উদ্ধৱ সংবাদত পৰম ভক্ত সখা উদ্ধৱৰ মুখত শ্ৰীকৃষ্ণই গোপীসকললৈ কৈ পঠোৱা অমিয় আশ্বাসবাণী। ১৫। কুঁজীৰ বাঞ্চা পূৰণ—কৃষ্ণৰ প্ৰতি কুঁজীৰ সপ্ৰেম ভক্তিৰ অপূৰ্ব্ব নিদৰ্শন। ১৬। অক্ৰূৰৰ বাঞ্চা পূৰণত 'দেৱে তীৰ্থে জানা ভকতজনৰ, অনেক মহদন্তৰ' বুলি কৈ ভকত অক্ৰূৰৰ মূল্যাঙ্কণ কৰিছে। ১৭। জৰাসন্ধৰ যুদ্ধত 'বলভদ্ৰে, জৰাসন্ধে যুজিলন্ত মালবন্ধে'। কংসৰ শহুৰ জৰাসন্ধই কিদৰে বলৰামৰ হাতত পৰাজিত হ'ল, সেই যুদ্ধৰ বীৰ ৰসৰ বৰ্ণনা। ১৮। মুচুকুণ্ডৰ অগ্নিদৃষ্টিত কাল যৱন বধৰ মনোৰম কাহিনী। ১৯। মান্ধাতাৰ পুত্ৰ মুচুকুণ্ড টোপনিৰ পৰা সাৰ পাই

উঠি কালযৱনক ৰধকৰাৰ পিছত কৃষ্ণৰ অপূৰ্ব্ব ৰূপ বৰ্ণন আৰু ভক্তিৰ উদ্ৰেক। ২০। স্যমন্তক হৰণৰ 'হেন শুনি জাম্বৱন্ত, ধাইলা মহা বলবন্ত' বোলোতেই বৰগীতৰ –

'ঠাট প্ৰকট পটু কোটি কোটি কপী,
গিৰি গৰ গৰ পদ ঘাৱে'ৰ

ৰণ দামাৰ তালে তালে নাচি উঠা সৈন্যজাকৰ ছবি মনত ভাহি উঠে। কৃষ্ণ আৰু জাম্ববানে—

'দুয়ো হুয়া মহাক্ৰুদ্ধ
লগাইলেক ঘোৰযুদ্ধ।
দুয়ো মাতঙ্গৰ লীলা।
বৰিষে পৰ্ব্বত শিলা॥'

এনেদৰে যুদ্ধৰ আঠাইশ দিন পিছত ঋক্ষৰাজ জাম্ববানে কৃষ্ণৰ অমেয় বিক্ৰম বুজি 'স্বামী হেন জানি, বুলিবে লাগিল, প্ৰণামি কৃষ্ণৰ চৰণে'। তেতিয়া জাম্ববানে জাম্ববতীক বিয়া দি যৌতুকৰূপে স্যমন্তক মণিকো দিলে। স্যমন্তহৰণৰ পদবোৰ ইমান সৰবৰহী হোৱাৰ দুটা কাৰণ – (১) ইয়াৰ বিচিত্ৰ আখ্যান ভাগ (২) পদৰ মাধুৰ্য্য। ২১। নাৰদৰ কৃষ্ণ দৰ্শনত কৃষ্ণই নাৰদক ক'লে 'বৈকুণ্ঠত মই নাথাকোঁ ৰই' আৰু পৃথিৱীত 'থাকোঁ ভকতৰ কীৰ্ত্তন চাই'। ইয়াৰ দ্বাৰা ভক্ত জীৱনৰ উচ্চত্ব ফুটি ওলাইছে। ২২। বিপ্ৰপুত্ৰ জীৱনৰ উচ্চত্ব ফুটি ওলাইছে। ২২। বিপ্ৰপুত্ৰ আনয়ন, ২৩। দামোদৰ বিপ্ৰাখ্যান আৰু ২৪। দৈৱকীৰ পুত্ৰ আনয়নৰ মনোজ্ঞ ৰচনাত ভক্তি আৰু প্ৰীতিৰ অনন্ত মহিমা জিলিকি উঠিছে। ২৫। বেদ-স্তুতিত 'তোহ্মাৰ অদ্বৈতৰূপ পৰম আনন্দপদ, তাতে মোৰ মগ্ন হৌক চিত্ত' বুলি ঐকান্তিক ভকতে পুৰুষোত্তম অদ্বয় দেৱতাৰ চৰণত শৰণলৈ 'অসন্ত জগতখন'ৰ নিৰূপণ কৰিছে 'মুকুট কুণ্ডল যেন সুৱৰ্ণৰো ভিন্ন নুহি, মিছা মাত্ৰ নামৰূপ গতিকে এই অসত্য মায়াচ্ছন্ন জগতৰ পৰা বলৈ হলে—

'শ্ৰবণ কীৰ্ত্তন বিনা আন পুণ্যে নাপায় জা
ইটো ঘোৰ সংসাৰৰ পাৰ'

এনেদৰেই বেদ-বেদান্তৰ নিৰঙ্কুশ ভক্তি তত্ত্ব স্তুতিত প্ৰকাশ পাইছে। ২৬। লীলামালাত লীলা অৱতাৰৰ বিবিধ অতৰ্ক্য কাৰ্য্যৰ হৃদয়স্পৰ্শী ভাষাত বৰ্ণিত হৈছে। ২৭। শ্ৰী বৈকুণ্ঠ প্ৰয়াণত দ্বাৰকাত 'কৃষ্ণ সূৰ্য্য' অস্ত যে কিদৰে ভকতসকলক বিচ্ছেদ-বিৰহৰ আৱৰিছিল, ভকত-হৃদয়ত বিলাপ, বিননিৰ লাখে লাখে ঢৌ উঠিছিল — দ্বাৰকা, হস্তিনাপুৰ আদিত, তাৰেই পুণ্য কথা।

কীৰ্ত্তনৰ লোকপ্ৰিয় আৰু প্ৰসিদ্ধ কেইখনি আলোচনা কৰিলে আমি দে পাম যে সেইবোৰ কাব্যত প্ৰায় আটা ৰসৰে সমাৱেশ ঘটিছে ; যেনে অজামিলোপাখ ভয়ঙ্কৰ, কৰুণ ; প্ৰহ্লাদ চৰিত্ৰত ৰৌদ্ৰ, ভয় কৰুণ, শান্ত ; গজেন্দ্ৰোপাখ্যানত কৰুণ, কংসবধত বীৰ, কৰুণ ; জৰাসন্ধৰ যুদ্ধত স্যমন্তক হৰণত বীৰ, শান্ত আৰু শ্ৰী বৈকুণ্ঠ প্ৰয়াণত কৰুণ, শান্ত আদি মুখ্য ৰস। গুৰু চৰিত্ৰত ছয়ৰসৰ কথা কোৱা হৈছে—বিভু বৰগীতৰ কৃষ্ণৰ কাৰ্য্যাৱলীক লীলা, পৰ বিৰহ বিৰক্তি, চৌৰ আৰু চাতুৰী আদি ভাগত ভগাব পাৰিলেও কীৰ্ত্তন, দশম 'পুথি' বোৰৰ ৰসক কি কি ভাগত ভগাব যাব সেইটো ভাবিবলগীয়া। ৰস শব্দৰ আনন্দাতিৰিক্ত নহয় ; অতএৱ ভাৱৰাশিয়ে

উঠি কালযৱনক ৱধকৰাৰ পিছত কৃষ্ণৰ অপূৰ্ব্ব ৰূপ বৰ্ণন আৰু ভক্তিৰ উদ্ৰেক। ২০। স্যমন্তক হৰণৰ 'হেন শুনি জাম্বৱন্ত, ধাইলা মহা বলবন্ত' বোলোতেই বৰগীতৰ –

'ঠাট প্ৰকট পটু কোটি কোটি কপী,
গিৰি গৰ গৰ পদ ঘাৰে'ৰ

ৰণ দামাৰ তালে তালে নাচি উঠা সৈন্যজাকৰ ছবি মনত ভাহি উঠে। কৃষ্ণ আৰু জাম্বৱানে—

'দুয়ো দুয়া মহাক্ৰুদ্ধ
লগাইলেক ঘোৰযুদ্ধ।
দুয়ো মাতঙ্গৰ লীলা।
বৰিষে পৰ্ব্বত শিলা॥'

এনেদৰে যুদ্ধৰ আঠাইশ দিন পিছত ঋক্ষৰাজ জাম্বৱানে কৃষ্ণৰ অমেয় বিক্ৰম বুজি 'স্বামী হেন জানি, বুলিবে লাগিল, প্ৰণামি কৃষ্ণৰ চৰণে'। তেতিয়া জাম্বৱানে জাম্বৱতীক বিয়া দি যৌতুকৰূপে স্যমন্তক মণিকো দিলে। স্যমন্তহৰণৰ পদবোৰ ইমান সৰবৰহী হোৱাৰ দুটা কাৰণ – (১) ইয়াৰ বিচিত্ৰ আখ্যান ভাগ (২) পদৰ মাধুৰ্য্য। ২১। নাৰদৰ কৃষ্ণ দৰ্শনত কৃষ্ণই নাৰদক ক'লে 'বৈকুণ্ঠত মই নাথাকোঁ ৰই' আৰু পৃথিৱীত 'থাকোঁ ভকতৰ কীৰ্ত্তন চাই'। ইয়াৰ দ্বাৰা ভক্ত জীৱনৰ উচ্চত্ব ফুটি ওলাইছে। ২২। বিপ্ৰপুত্ৰ আনয়ন, ২৩। দামোদৰ বিপ্ৰাখ্যান আৰু ২৪। দৈবকীৰ পুত্ৰ আনয়নৰ মনোজ্ঞ ৰচনাত ভক্তি আৰু প্ৰীতিৰ অনন্ত মহিমা জিলিকি উঠিছে। ২৫। বেদস্তুতিত 'তোহ্মাৰ অদ্বৈতৰূপ পৰম আনন্দপদ, তাতে মোৰ মগ্ন হৌক চিত্ত' বুলি ঐকান্তিক ভকতে পুৰুষোত্তম অদ্বয় দেৱতাৰ চৰণত শৰণলৈ 'অসন্ত জগতখন'ৰ নিৰূপণ কৰিছে 'মুকুট কুণ্ডল

যেন সুৱৰ্ণৰো ভিন্ন নুহি, মিছা মাত্ৰ নামৰূপ
গতিকে এই অসত্য মায়াচ্ছন্ন জগতৰ পৰা
বলৈ হলে—

'শ্ৰবণ কীৰ্ত্তন বিনা আন পুণ্যে নাপায় জা
ইটো ঘোৰ সংসাৰৰ পাৰ'

এনেদৰেই বেদ-বেদান্তৰ নিৰঙ্কুশ ভক্তি তত্ত্ব
স্তুতিত প্ৰকাশ পাইছে। ২৬। লীলামালাত
লীলা অৱতাৰৰ বিবিধ অতৰ্ক্য কাৰ্য্যৰ
হৃদয়স্পৰ্শী ভাষাত বৰ্ণিত হৈছে। ২৭। শ্ৰী
বৈকুণ্ঠ প্ৰয়াণত দ্বাৰকাত 'কৃষ্ণ সূৰ্য্য' অস্ত যে
কিদৰে ভকতসকলক বিচ্ছেদ-বিৰহৰ
আৱৰিছিল, ভকত-হৃদয়ত বিলাপ, বিননিৰ
লাখে লাখে ঢৌ উঠিছিল — দ্বাৰকা,
হস্তিনাপুৰ আদিত, তাৰেই পুণ্য কথা।

কীৰ্ত্তনৰ লোকপ্ৰিয় আৰু প্ৰসিদ্ধ
কেইখনি আলোচনা কৰিলে আমি দে
পাম যে সেইবোৰ কাব্যত প্ৰায় আটা
ৰসৰে সমাৱেশ ঘটিছে; যেনে অজামিলোপাখ
ভয়ঙ্কৰ, কৰুণ; প্ৰহ্লাদ চৰিত্ৰত ৰৌদ্ৰ, ভয়
কৰুণ, শান্ত; গজেন্দ্ৰোপাখ্যানত কৰুণ,
কংসবধত বীৰ, কৰুণ; জৰাসন্ধৰ যুদ্ধত
স্যমন্তক হৰণত বীৰ, শান্ত আৰু শ্ৰী
বৈকুণ্ঠ প্ৰয়াণত কৰুণ, শান্ত আদি মুখ্য ৰস।
গুৰু চৰিত্ৰত ছয়ৰসৰ কথা কোৱা হৈছে—বিভু
বৰগীতৰ কৃষ্ণৰ কাৰ্য্যাৱলীক লীলা, পৰ
বিৰহ বিৰক্তি, চৌৰ আৰু চাতুৰী আদি
ভাগত ভগাব পাৰিলেও কীৰ্ত্তন, দশম
'পুথি' বোৰৰ ৰসক কি কি ভাগত ভগাব
যাব সেইটো ভাবিবলগীয়া। ৰস শব্দৰ
আনন্দাতিৰিক্ত নহয়; অতএৱ ভাৱৰাশিয়ে

ৰূপে অভিব্যক্তি লাভ কৰে; 'চিত্তবৃত্তি বিশেষো হিৰসাদয়ঃ'। মহাৰাষ্ট্ৰীয় ভক্ত কৰি বোপদেৱে কয় যে তৃপ্তিৰ অনুভৱত যেনেকৈ তৃপ্ত বুলি অনুভৱ হয়, সেইদৰে ভক্তিৰ অনুভৱত ভক্ত বুলি প্ৰতীতি ওপজে। শৃঙ্গাৰ, বীৰ, করুণ আদি নৱৰসৰ সোঁত যেতিয়া বিবিধ কাব্যালেখ্যৰ মাজত ভক্তিৰ উদ্ৰেকৰ অৰ্থে কৃষ্ণাভিমুখী হৈ প্ৰবাহিত হয়, তেতিয়া সহৃদয় কাব্যামোদী ভক্ত সকলে তাত ভক্তি ৰসকেই অনুভৱ কৰে; নৱৰস ভক্তিৰসৰ সহকাৰী হৈ ব্যঞ্জিত হয়, তেতিয়া সেই নৱৰসৰ প্ৰাধান্য নাথাকে। এনে দৃষ্টি কোণেৰেই ভক্তিকো স্বকীয়া ৰস বুলি স্বীকাৰ কৰা হৈছে: 'হৰিনাম ৰসে বৈকুণ্ঠ প্ৰকাশে', 'ৰসময়ী মাগোহো ভকতি' ইত্যাদি। এই ভক্তিৰসৰ শাস্ত্ৰ কীৰ্ত্তন সম্বন্ধীয় বেজবৰুৱাৰ উক্তিটো মন কৰিবলগীয়া 'এই যুগৰ মহাশাস্ত্ৰ কীৰ্ত্তন, দশম, ঘোষা, ৰত্নাৱলী, কথা-ভাগৱতক মাজত লৈ বিস্তৰ শাস্ত্ৰৰাজিয়ে বিশাল অসম গগণত প্ৰদীপ্ত শঙ্কৰ ভাস্কৰক প্ৰদক্ষিণ কৰি ভক্তিফুলৰ আঁজলিৰে আজিলৈকে আৰতি কৰিব লাগিছে।......অসীম কালৰ অনন্ত সাহিত্য গগণত এই শঙ্কৰীযুগৰ সাহিত্যৰ নীল শতদল শঙ্কৰ-মাধৱৰ বিমল কিৰণত মহিমা মণ্ডিত হৈ সদায় ধলবল হৈ প্ৰফুল্লিত থাকিব।' এই পুথিৰ কবিত্বময় বৰ্ণনাত আছে গাম্ভীৰ্য্য, লালিত্য, ওজস্বিতা, প্ৰাঞ্জলতা। এই আটাইবোৰৰ বৈশিষ্ট্যক লৈ নৱৰসৰ ভৰা সুঁতি সত্য, শিৱ-সুন্দৰৰ আৰাধনাৰ অভিমুখে ধীৰ, প্ৰশান্ত গতিত আগ বাঢ়িছে। শঙ্কৰ-মাধৱ প্ৰকৃত শিল্পী-সাহিত্যিক; তেওঁলোকৰ হাতত অসমীয়া সাহিত্যৰ বাহিৰ-ভিতৰ সেই দেখিয়ে ইমান সমৃদ্ধ আৰু সমুজ্জ্বল হৈ উঠিছে: 'To a fine artist only that face is beautiful which, quite apart from its exterior, shines with the truth within the soul' শঙ্কৰীযুগৰ কাব্য সাহিত্যত ঐহিক আৰু অলৌকিক ভাৱৰ সমন্বয় ঘটিছে, কীৰ্ত্তনৰ চেনেহ-চিকণ ৰাখোৱাল শিশুকৃষ্ণ ঐহিক ভাৱৰো কেন্দ্ৰভূমি, সেই ভাৱবোৰৰ অভিব্যক্তিত বিবিধ ৰসৰ অৱন্তণি হলেও সেইবোৰে ভক্তিৰসৰহে পৰিপুষ্টি সাধন কৰিছে। বাল-গোপালৰ চোৰ, চাতুৰী, প্ৰেম, ভৰ্ৎসনা, ভেঙুচালি, বিবিধ খেল ধেমালি আৰু শিশু-সুলভ চলন বুলনক কেন্দ্ৰ কৰি সৃষ্টি হোৱা নন্দ-যশোদাৰ চেনেহ-মমতা, গোপ-গোপিনীৰ আদৰ-আপ্যায়নত মাটিৰ মৰম মিহলি হৈ আছে, তেনে পাৰ্থিব ভাৱৰে অভিব্যক্তিত বিবিধ ৰসৰ আৱন্তণি হলেও সেই ৰস কৃষ্ণ ভক্তিৰ পীযুষ-পৰশত ধৌত-ধৱলিত হৈ ভক্তিৰসৰ ক্ৰমপৰিণতিত বিলীন হৈ গৈছে। য'ত জ্ঞান আৰু ভক্তিৰ সুসামঞ্জস্য ঘটিছে, যত নৱৰস মিলিত হৈ নৱ-বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্মৰ ভক্তিক পুৰঠ আৰু স্পষ্ট কৰি তুলিছে সেই কীৰ্ত্তন পুথি শঙ্কৰদেৱৰ অক্ষয় কীৰ্ত্তিৰ সমুচ্চ আলোক স্তম্ভ; এই স্তম্ভৰ নৱ-আলোকত অসমভূমি চিৰদিন আলোকিত হৈ থাকিব।